

Матқосимова Мохирахон Эркинбек қизи

Андижон давлат чет тиллари

институтини ўқитувчиси

КЎП ТИЛЛИК ТЕМАТИК ТАСВИРИЙ ЛУҒАТЛАР ЯРАТИШДАГИ МУҲИМ МАСАЛАЛАР

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада кўп тиллик тематик тасвирий луғатлар яратишдаги муҳим омиллар, лексик бирликларнинг таржима муаммолари, шунингдек, бу каби луғатларнинг тил ўрганишдаги ўрни ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар: тасвирий луғатлар, кўп тиллик тематик луғатлар, тамойил, лексик бирликлар, таржима муаммоси.

АННОТАЦИЯ: В данной статье описаны важные факторы создания многоязычных тематических визуальных словарей, проблемы перевода лексических единиц, а также роль таких словарей в изучении языка.

Ключевые слова: описательные словари, многоязычные тематические словари, принцип, лексические единицы, проблема перевода.

ABSTRACT: This article describes important factors in the creation of multilingual thematic visual dictionaries, problems of translating lexical units, and the role of such dictionaries in language learning.

Keywords: descriptive dictionaries, multilingual subject dictionaries, principle, lexical units, translation problem.

Тасвирий луғатлар ўқув луғатларининг алоҳида гуруҳига киради, таълим воситаси график расмларда ифодаланган бўлади ва хорижий тилни ўрганишда самарали фойда бериши кафолатланади. Луғатдаги тасвирлар графикаси оддий расмлардан тортиб, кўплаб турли туман расмларни қамраб олади. Расмларнинг шакли мега-, макро- ва микроструктуралар луғатларида турли қамровли бўлади.

Кўп тилли тематик тасвирий луғатлар республикамиз таълим муассалари учун муҳим ўқув қўлланмадир. Ҳозирги хорижий тилга қизиқиш ва эҳтиёж ортиб бораётган бир даврда кўп тилли тасвирий луғатларнинг тематикалаштирилиши маълум касбдаги тил ўрганувчиларга касбга оид сўз ва ибораларни пухта ва осон ўрганиш имконини беради.

Кўп тилли тематик тасвирий ўқув луғатларидаги тасвирларни мавзулар асосида танлаш, уларни жойлаштириш, тасвирларни семантизация қилиш, қолаверса уларни таржима масалалари муаллифлардан мардонавор меҳнатни талаб қилади.

Бундай тематик луғатлар ўқув жараёнига ижобий таъсир кўрсатади ва ўқувчиларда хорижий тилга бўлган қизиқишларини кучайтиради, шунинг билан бирга ўқитилаётган материални тўла ўзлаштиришга ижобий таъсир қилади.

Тематик тасвирий луғатларининг кўп тилларда амалга оширилиши ўқувчиларда бир неча хорижий тилни қиёслаш асосида ўрганишга имкон беради ва материални ўзлаштиришда

тасвирларни берилиши нафақат таълимий, балким тарбиявий мақсадни ҳам амлга оширишга имкон беради.

Тасвирий кўп тилли ўқув луғатларини дунёга келиши ўқув луғатлар тузиш назарияси ва амалиёти учун ҳам муҳим масалалардандир, чунки бугунги кунда республикамиз дунё хамжамиятида тарққий этаркан унга кўп тиллар билан мутахассислар зарурияти кундан кунга ортиб бормоқда.

Ҳар бир таълим муассалари учун кўп тилли тематик тасвирий ўқув луғатларини тузиш масаласи биз ёшлар олдимизда турган вазифалардандир. Ўйлаймизки, ушбу битирув малакавий ишида келтирилган кўп тилли тематик тасвирий луғатлар тузишга доир фикрлар луғат тузишдек хайрли ишларда оз бўлсада ёрдам беради. Тасвирий ўқув луғатидаги график расмлар сўз ва ибораларнинг маъно кўламини тушунтириб беради, ёки асосий маълумотлар учун кўшимча материал бўлиб хизмат қилади. Шундай булса ҳам кўп тилли тематик тасвирий луғатлар тузишда лекик бирликларнинг ахамияти бекиёсдир. Тематик тасвирий луғатда расмларни қуйидаги тамойил асосида таснифланса:

Тасвирлар тематикаси;

рангли безак;

катта кичиклиги;

график воситалар;

ишончилилик;

расмларни луғатда жойлаштириш;

тасвирнинг мураккаблиги;

тасвирнинг функцияси;

маълумотлар қамрови;

ифодаланаётган сўз туркуми,

луғатдаги лексик бирликлар қуйидаги тамойиллар бўйича шакллантирилади:

луғатнинг кимларга мўлжалланганлигига кўра тематикани

аниқлаш;

тематик сузларни мавзулаштириш;

тематик мавзуларни алфавит тартибига келтириш;

тематик мавзулар асосида асосий лексик бирликларни аниқлаш;

лексик бирликларни суз туркумлари асосида тизимлаш;

отларнинг грамматик категорияларини аниқлаш;

фёълларнинг бошқарувини аниқлаш;

предикатив лексик birlikларни аниқлаш;

бошқа тиллардан кириб келган сўзларнинг фонетик

транскрипциясини бериш;

мавзуга оид ибораларни аниқлаш;

Тематик тасвирий луғатлар тузишда лексик birlikларни тўғри таржима қилиш масаласи нечоғлик аҳамиятли эканлигини тасвирларнинг лексик ифодаларисиз тушунарсиз бўлишидан билиш мумкин. Тасвирий тематик луғатларда семантикани тасвир ва лексик birlik тўлдиради, яъни улар бир бирини тўлдириб, маънони ташкил этади.

Кўп тилли тасвирий луғатларда лексик birlikлар бирламчи ҳисобланади. Улар луғат составига биринчи ўринда киритилади, кейин унга мос равишда тасвир жойлаштирилади.

Кўп тилли тематик тасвирий луғатларда, маълумки, икки ёки ундан ортиқ тил лексик birlikлари иштирок этади. Бунга кўра қуйидагиларни билиш мақсадга мувофиқдир:

1. Таржима қилинувчи (Л1) ва таржима қилувчи (Л2) тиллар лексик birlikларини пухта билиш,
2. (Л1) ва (Л2) нинг тил қурилиши ва грамматикасини мукамал билиш,
3. таржима жараёнида (Л1) ва (Л2) нинг қайси тил оилаларига мансуб эканлигига этибор бериш,
4. (Л1) ва (Л2) нинг стилистик воситаларига этибор бериш ва уларни туғри таржима қилиш,
5. таржима жараёнида лексик birlikларни тематикалаштира олиш,
6. луғат тузишда ҳар иккала тилга оид ўқув ва тематик луғатлардан тўғри фойдалана олиш.
7. тематик мавзулар бўйича тасвирларни тематикалаштириш ва тўғри жойлаштириш.
8. лексик birlikларни таржима қилиш жараёнида тасвирларга уйғун шаклда амалга ошириш,
9. тилдаги реалиялар ва ўз қатламга хос лексик birlikларга этибор бериш в.х.

Мақтаб ўқувчилари учун немисча- ўзбекча кўп тилли тематик тасвирий луғат график тасвирлар билан бирга орфографик иловалар, грамматик белгилар, таржима, сўзларнинг изохи, сўзларнинг гаплардаги ишлатилиш шакли, синонимлар ва антонимлар ҳақида ҳам маълумотларни ўз ичига олади.

Ўқувчиларни истак ва талабларини ҳисобга олган ҳолда тузилаётган тематик тасвирий луғатда лексемаларни инглизча ва русча таржималарини бериш ҳам мумкин. Бу ҳолатда луғат кўп тилли хусусиятга эга бўлади ва ишлатилиш қўлами кенгайди.

Тематик тасвирий кўп тилли луғатнинг долзарблиги ўзбек ўқувчилари учун таълимий ва тарбиявий вазифаларни ҳам ўз ичига олади. Ундан ташқари ўқувчи бир неча тилни паралел шаклда ўрганиб боради . Бу типдаги луғат Ўзбекистон

Республикасидаги илк ўқув луғатларидан хисобланади. Бундай турдаги луғатлар ўқувчиларда хорижий тилларни ўрганишга бўлган қизиқишларини яна ҳам оширади, ўқувчиларни тил ўрганишдаги вазибаларини ечишга имкон беради, зарурий маълумотлар билан таъминлайди, ўқувчилар дунёқарашларини кенгайтиради, уларни эстетик ва тарбиявий функциясини бажаради.

Темтаик тасвирий луғати сўзликларининг мақсади график тасвирлар (фотографиялар, расмлар, хариталар, жадваллар, схемалар графикаси) орқали лексемаларни лексикографик нуқтаи назардан таҳлил қилиш ва уларни маълум тематик мавзулар асосда алоҳида ўрганиш имконини беради, улар турли хил функцияларни бажаради (номлаш, баён қилиш, энциклопедик, культурологик в.б.) ҳар хил сўз туркумлари (от, сифат, феъл в.б.) асосда ўрганилади. Тасвирлар предметлар қисмларини, предметларини ўзларини, воқеа ходисаларни, миллий реалиялар в.б. ифодалайди ва кўплаб лексемаларни интерпретация қилади.

Унификация тамойиллари (сўз бирикмасининг тилшуносликдаги қўлланилиши, материални концептуаль ва тасвир асосида изохлаш масаласи микроструктуранинг тузишдаги асосий тамойиллардан хисобланади. Социологик тадқиқотларга таянган ҳолда тасвирий луғатга қуйидаги маълумотларни беришни мақсадга мувофиқ деб хисобладик.: фонетик транскрипция, грамматик сўз туркумга ҳослиги, таржима, изохлаш, лексемаларни нутқдаги қўлланишига доир мисоллар, синонимлар ва антонимлар. Бу маълумотлар ўқувчиларда коммуникатив кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади.

Шундай қилиб куп тилли тематик тасвирий луғат ўқувчилардаги барча таълимий кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади. Шунингдек ўқувчилардаги ижодкорлик фаолиятини ривожлантиради. Тематик тасвирий ўқув луғатидаги лексемаларни системалаштириш масаласи асосан дарслик ва ўқув қўлланмалардаги бериладиган мавзулар асосида тузилиши талаб қилинади. Ўрта умумтаълим мактаблари ва АЛ ўқувчилари учун тасвирий ўқув луғати тузилиши махсус амалга оширилиши зарурдир.

Кўп тилли тематик тасвирий ўқув луғатларини тузиш масаласидаги лексик бирликларни семантизацияси масаласи ўқув материални тўла ўзлаштириш билан боғлиқ масалаларидандир. Берилган тасвирдаги маънони тўғри, тўлақонли ифодалаш талаб этилади ва сўзларнинг маъно қўламлари қамрови ўқувчилар савиясига мос ҳолда ифодаланиши керак.

Жумладан, лексик бирликларни ортиқча маълумотлар билан семантизация қилиш ҳам ўқувчилар диққатини чалғитади ва улардаги материалга нисбатан қизиқишлари сусаяди. Шунини хисобга олган ҳолда лексик бирликларни семантизация қилаётганимизда ўқувчиларни ёш хусусиятларига мос ҳолда аниқ ва раво шаклда ифодалашимиз талаб этилади.

Ўқув луғатдаги лексик бирликларни ўқувчининг она тилисига таржима қилиш ҳам луғатнинг асосий масалаларидан хисобланади, чунки таржима орқали ўқувчилар сўз ва ибораларнинг семантизациясини тушуниб оладилар ва ўз нутқларида қўллаш имкониятига эга бўладилар. Тасвирларни таржима масаласида қуйидаги уч тамойилга асосланишимиз зарур:

- хорижий тилдаги лексик бирликларни она тилимизга мутаносиб вариантлари орқали таржима қилиш;

- хорижий тилдаги лексик бирликларни қисман баён қилиш орқали таржима қилиш;

- хорижий тиллардаги хос сўзларни, яъни реалияларни тасвирлар асосида изохлаш йўли билан таржима қилиш.

Тасвирли ўқув луғатларидаги сўз ва сўз бирикмаларининг таржима қилиш масаласи муҳим масалалардан ҳисобланиб, луғатнинг муваффақиятли чиқишига ҳам таъсир кўрсатувчи омиллардандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Умархўжаев М.Э. Немис тили лексикологияси ва фразеологияси.

Андижон, 2010.

2. Умархўжаев М.Э. Инглизча - олмонча – ўзбекча - тематик тасвирий луғат.

Андижон, 2012.

2. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, 2002.